

Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa'ya Göç eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme*

Yrd.Doç.Dr. Selim EREN**

Özet

Yurtdışına göç etmiş Türklerin etnik ve dinsel açıdan karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların üstesinden gelmede dinin ne gibi fonksiyon icra ettiği bilimsel bir merak konusudur. Avrupa'daki Türklerin büyük oranda buldukları ülkelerde geçici değil, kalıcı bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda görüldüğü gibi din, ve dinî kurumlar genellikle bu insanlar arasında birleştirici unsur olarak işlev görmektedir. Ancak, yerli ülke halkları ile ilişkilerde bazen bu birleştirici unsurun, ayrıştırıcı ve çatıştırmacı bir rol de üstlendiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde Avrupa'da yaşayan Türkler, karşılaştıkları ekonomik ve sosyo-kültürel diğer sorunlar yanında -yaşadıkları ülkelere göre değişen bazı farklılıklar bulunsa da- dinlerinin ülke tarafından resmen kabulü, din eğitimini sağlayan kurum ve kadronun yokluğu, ibadet yerlerinin sağlanması ve var olanlarının korunması gibi dinlerini yaşamayla ilgili çeşitli sorunlarla başa çıkmak durumundadırlar. Bu makalede, yukarıda değinilen konulara yayınlanmış olan çalışmalar ve yazarın gözlemleri çerçevesinde değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Göç, Din Sosyolojisi, Avrupa'daki Türk göçmenler.

Abstract

Problems faced by Turks who migrated to Europe with regard to their ethnic and religion and the function of religion to cope with such kind of problems have been a focus of sociological studies for a sometime.

* Bu makalede kullanılan kaynakların sağlanmasına -sürdürülen bireysel proje kapsamında- C.Ü. Bilimsel Araştırmalar Komisyonu Başkanlığı maddî katkıda bulunmuştur.

**C.Ü.İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi, (seren@cumhuriyet.edu.tr)

It is seen that Turks who migrated to Europe tend to stay there not for temporary, as perhaps initially they intended to, but permanently.

As it can be traced in the studies conducted so far, religion and religious institutions generally play a uniting function. However, it is also observed that this uniting function may also play segregating and contradictory roles in relations with native people.

In addition to these economic as well as socio cultural problems which Turks living in Europe encounter they also have to cope with such problems regarding to the practice of religion as the recognition of their religions by the state, lack of religious institutions and staff providing religious education, allocation of the worship places or preserving the present ones. In this study these subjects will be discussed in the light of related literature and the observations by the author.

Key Words: Religion, Immigration, Sociology of Religion, Turkish migrants in Europe.

Giriş

Sosyo-ekonomik, politik ve birçok başka sebebe bağlı olarak gerçekleşen göç, sosyal bilimcilerin çalışma alanları arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Olguyu açıklamak ve sorun alanlarına çözüm önerilerinde bulunmak için burada sayamayacağımız kadar çok teoriler geliştirilmiştir.¹

Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere çok milletli (etnisite kastediliyor) toplumlardaki göçmenlerin yaşantısıyla ilgili bir takım modeller ortaya atılmıştır. Bu modellerden birincisi, **asimilasyon** (assimilation) teorisidir ki, göçmenlerin kendi gelenek ve yaşam tarzlarını terk ederek çoğunluğun normlarına uyumunu ifade etmektedir. Bu örneğin Amerika'da uygulanmasında göçmen çocuklarının baskıya maruz kaldığı söylenmelidir. Göçmenlerin durumuyla ilgili diğer modeller, **erime potası** (*melting pot*) yaklaşımı ve **kültürel çoğulculuk** (cultural pluralism) modelleridir.²

Gordon'un yorumuna göre *erime potası* yaklaşımının asimilasyon teorisinden tek farkı, göçmenlerin kültürel farklılığının

¹ Göç teorileriyle ilgili bkz. Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, Anı yay., Ankara 2004, s. 22-95

² Anthony Giddens, **Sociology**, Polity Press, 2nd Ed., Oxford 1993, s. 280-281

eritilmek suretiyle yok edilmesi anlayışıdır ki, bunun gerçekleşmesi için belirli bir takım süreçlerden geçilmesi gerekir.³

Kültürel çoğulculuk yaklaşımı ise, farklı kültürlerin birlikte yaşamalarını mümkün görmektedir. Giddens'in de belirttiği gibi burada bahsedilen ve çok kültürlü toplum yapısına sahip ülkelerin liderleri tarafından bazıları uygulama alanına sokulan bu tür yaklaşımların bazı sorunları da beraberinde taşıdığı açıktır.⁴

Toplumsal çeşitlilik açısından günümüzde birçok gelişmiş Batı ülkesi ile ABD ve Kanada gibi ülkeler olgusal olarak çok etniseli ve çok kültürlü bir yapıya sahiptirler. Bu sosyo-ekonomik olgunun ülkelere göre algılanması ve değerlendirilmesi farklı olmaktadır.

Demografik verilere bakıldığında, Avrupa ülkeleri, nüfuslarının en az %3'ü ile en fazla %25'i arasında değişen oranlarda göçmen nüfusa sahip oldukları görülmektedir. En fazla göçmen nüfusa sahip ülkeler sırasıyla; Luxemburg (%26), İsviçre (%22.9), Belçika (%6.9), İngiltere (%9), Fransa (%10.7), Almanya (%12.3)'dür ve diğerleri daha düşük oranlarla onları takip etmektedir.⁵

Günümüzde, 20 milyon civarında göçmeni topraklarında barındıran Avrupa, kültürel düzlemde zorunlu olarak çok kültürlü bir yapıya doğru gitmek durumunda kalmıştır. Geçmişte Batı tarafından üretilen ulus-devlet ve buna bağlı değerler, bizzat kendileri tarafından eleştiriye tabi tutulmakta; bir taraftan da katı milliyetçi fikir ve fiilî ataklarla bu durum karşı bir eleştiriye maruz kalmaktadır.⁶ Kuşkusuz çok etniseli ve çok kültürlü toplumun önemli yapısal parçalarından biri din ya da dinsel değer ve yaşam tarzıdır.

Kültürler, kendilerine göre bir takım kültür havzalarında oluşurlar. Ancak, kendi çevresel şartlarına göre oluşan bu kültürler,

³ Milton M. Gordon, *Assimilation in American Life*, Oxford University Press, Oxford 1964, s.125-126 (aktaran: Cemal Yalçın, "Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye'den Batı Avrupa Ülkelerine Göç", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas 2002, c. 26, no: 1, s. 46

⁴ Giddens, , *Sociology*, s. 281

⁵ Bkz. Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 2. baskı, İstanbul 2006, s. 433; Kadir Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, Endülüs yay., İstanbul 1990, s. 94

⁶ Kadir Canatan, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İnsan yay., İstanbul 1995, s. 185

diğer kültürlerle karşılaşınca, aralarında önemli bir takım farklılıkların bulunduğunun farkına varılır.

Tarih boyunca bir süreç halinde şekillenmiş olan beşeri coğrafya, birçok etkene bağlı olarak oluşan kültürel çeşitlilik olgusunu karşımıza çıkarmaktadır. Günümüzde, özellikle uluslar arası göçler, ilticalar vs. nedeniyle, farklı kültürlerle mensup kişiler, farklı bölgelerde, farklı kültürlerle karşılaşmaktadırlar. Bu karşılaşma, aynı zamanda, söz konusu kendisine göç edilen ülkede yaşanan kültür mensupları için de geçerlidir. Birden çok kültürün yaşandığı toplumlarda, kültürlerin bünyesinde barındırdıkları farklılıkları nasıl anlayabilecekleri, ya da bir sonraki aşamada birbirleriyle çatışmadan nasıl uyumlu hale getirecekleri önemli bir sorundur.

Kültürün önemli unsurlarından birisi din ya da dinsel formda değerlendirilebilecek algılamalar ve uygulamalardır. Dinin kaynağı ne olursa olsun, fenomenolojik olarak duruma baktığımızda, dinin, insanların kurduğu ve etkilendiği birçok kurumun oluşumunda ve fonksiyonlarında işlevsel bir yerinin olduğu görülmektedir.

Dine fonksiyonel bakış, onun toplumsal dayanışmayı meydana getirme vb. işlevlerinin bulunması yanında, dinsel ve toplumsal ayrışmaya da kaynaklık edebilecek bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. Kültürel bütünleşme ve ayrışma ya da çatışma noktalarında da, dinin sözü edilen fonksiyonları yerine getirme gücünde olduğu anlaşılmaktadır.

AVRUPA'YA TÜRK GÖÇÜNÜN KISA TARİHÇESİ

Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan ilk sorunlar, nasıl çağdaş sosyolojinin kuruluşuna öncülük ettiyse⁷ günümüzde de sanayileşme sürecine bağlı kentleşme ve nüfus hareketlerinin yol açtığı birçok sorun, sosyolojinin ve alt dallarının inceleme konularını teşkil etmektedir.

Sanayi devrimiyle birlikte, fabrikalarda çalışacak işçi ihtiyacında artış olmuştur. Sanayisi gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri, işçi ihtiyacını karşılamak için öncelikle sömürgelerinden işgücü temini yoluna gitmişler, bu da yeterli gelmeyince sanayileşmemiş bazı Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi Avrupa dışından ülkelere işçi

⁷ Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, (çev. Tahir Çağatay), A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay., 2. Baskı Ankara 1968, s.9

istihdam etmek zorunda kalmışlardır. Bu ülkelerden biri de, 1955-1968 yılları arasında Türkiye ile işçi anlaşması yapan Almanya'dır. İki ülke arasında yapılan anlaşma sonucu Almanya'ya göç eden işçiler, başlangıçta *misafir işçi* statüsünde istihdam edilmiş, büyük oranda haktan kopuk, işçi yurtlarında barındırılmış ve birçok haktan yoksun, izole bir hayat yaşamışlardır. Zira onların birkaç yıl çalıştıktan sonra ülkelerine dönecekleri hesap edilmiştir. 1973 yılından itibaren Alman işçi istihdamı politikasında değişme olmuş, Avrupalı ve diğer işçiler için ailelerini Almanya'ya götürme vb. bir takım yeni haklar verilmiştir. Bu durum, Almanya'da işçilerin kalıcılığı için en önemli adım olmuştur.⁸ 1994 yılı itibariyle Almanya'da yaklaşık yedi milyon göçmen bulunmaktaydı ve bu oran, Alman nüfusunun %8.6'sına tekabül etmekteydi ve göçmen nüfus içerisinde %28.1'lik oranla Türkler ilk sırayı almaktaydılar.⁹ Günümüze gelindiğinde ise, Almanya'da 10.14 milyon civarında göçmen yaşamakta (toplam nüfusun %12.3'ü), bunlar içerisinde yaklaşık 2.7 milyonu Türk olmak üzere 3.5 milyonu Müslümanlardan oluşmaktadır.¹⁰

Türklerin Avrupa'ya göç süreci, Almanya'nın ardından Avusturya (1964), Belçika (1964), Hollanda (1964), Fransa (1965) ve İsveç (1967) ile yapılan *işgücü anlaşmalarıyla* devam etmiştir.¹¹

Yapılan bir araştırmaya göre, İngiltere'ye Türkiye'den yapılan göç ise, iki ülke arasında 1970 yılında yapılan anlaşmayla başlamıştır ve bu sayının yaklaşık olarak 70 binin üzerinde¹² olduğu tahmin edilmektedir ve Kıbrıslı Türkler de hesaba katılarak yapılan bir değerlendirmeye göre, Türklerin büyük çoğunluğu Londra'da yaşamaktadır.¹³ Küçükkan'ın aktarımına göre, Kıbrıslı Türklerle

⁸ S. Schmidt, "Immigration policy and new ethnic minorities in contemporary Germany", *Ethnicity and Democratization in the New Europe*, (ed.) Karl Cordell, Routledge publ., London & New York 1999, s. 97-98

⁹ Schmidt, "Immigration policy....", s. 91

¹⁰ Bkz. Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, s. 433; Faruk Şen, *Euro-Türkler: Avrupa'da Türk Varlığı ve Geleceği*, Günizi yay., İstanbul 2007, s. 119

¹¹ Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, s. 58

¹² Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının güncel verilerine göre bu sayı 79.000'dir. Bkz. İlgili tablo.

¹³ Cemal Yalçın, "The Turkish Existence in the United Kingdom", *C.Ü. Sosyoloji Tartışmaları Dergisi*, Sivas 2003, sayı: 1, s. 11, 13, 18

birlikte İngiltere’de günümüzde yaklaşık 300.000’in üzerinde bir Türk nüfus yaşamaktadır.¹⁴

Türklerin yoğun olarak yaşadığı AB ülkeleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

ÜLKE ADI	Vatandaş
	Sayısı
F. Almanya	2.053.600
Fransa	311.356
Hollanda	299.909
Avusturya	134.229
Belçika	70.701
İsveç	38.844
İngiltere	79.000
GENEL TOPLAM (AB ve diğer ülkeler)	3.520.040

KAYNAK: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Dışişleri Bakanlığı¹⁵

Türkiye’de konuyla ilgili istatistik tutan kurumların aktardığı bilgilerden oluşturulan bu tabloya göre, en fazla vatandaşımızın bulunduğu ülke sırasıyla, Almanya, Fransa ve Hollanda’dır. Tabloda yer alan sayısal bilgiler, resmi rakamları yansıtmaktadır. Bu oranlar dışında farklı yollarla Avrupa’ya gitmiş, ya da gittiği ülkenin vatandaşı olmuş Türkler de bulunmaktadır. Yabancı ülke vatandaşlığına geçen Türklerin sayısı da azımsanamayacak miktardadır. Genel durumu anlamak bakımından birkaç örnek

¹⁴ Talip Küçükcan, “Avrupa’da Türk Gençliği ve Din: İnanç, Bilgi ve İbadet”, **III. Din Şurası (20-24 Eylül 2004) Tebliğ ve Müzakereleri**, (ed.Mehmet Bulut), Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara 2005, s. 675

¹⁵ http://www.csgb.gov.tr/yih/yurtdisi_isci.htm (erişim: 27.11.2007)

yeterli olacaktır. Yıllara göre yabancı ülke vatandaşlığına geçen Türklerin oranları: Almanya (1972-2005), 666.475; Hollanda (1946-2004), 231.736; Belçika (1985-2005) 125.614; Fransa (1991-2004) 49.823 ve İngiltere (1989-2004), 46.570¹⁶

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE GÖÇMENLER

Özet bir ifadeyle toplumsal değişme; "*Sosyal sistem veya yapı içindeki herhangi bir unsurun, önceki haline göre gösterdiği farklılık*"¹⁷ olarak tanımlanabilir.

Toplumsal değişmeyi sağlayan çeşitli etmenler bulunmaktadır. Bu etmenler sayesinde birey ve toplum hayatında eski duruma göre bir takım değişiklikler meydana gelmektedir.

Toplumsal değişme etmenleri çok çeşitli ve gün geçtikçe çeşitlenen bir nitelik taşımaktadır. Sosyologların üzerinde durduğu etmenler arasında *coğrafi etmenler, demografik etmenler, din, düşünceler, önderler, askerler, buluşlar ve keşifler, teknoloji, çatışmalar* başta sayılmaktadır.¹⁸

Birey ve toplum açısından göç, başlıbaşına bir değişim etmenidir. Göç, yukarıda sayılan diğer değişim unsurlarıyla da etkileşim halinde toplumsal değişmede etkili olmaktadır.

Türklerin Avrupa'ya göçü açısından toplumsal değişme etmenlerine bakıldığında, göç etmekle Türkler'in bir çok değişim unsuruyla karşılaştıkları, buna bağlı olarak da değişim geçirdikleri görülmektedir. Göçmen açısından yaşadığı coğrafi çevreyi değiştirmek, ilk etapta içinde sosyalleştiği sosyo-kültürel unsurlardan uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Öte yandan, istatistiklerden anlaşıldığı kadarıyla, ağırlıklı olarak kırsal kesimden gerçekleşen göç, her ne kadar başlangıçta kentlerle iç içe bir yaşam olmasa da, dolaylı olarak kırsaldan kente bir göç sürecidir. Sahip olduğu sosyal çevreden uzaklaşmak, toplumun kendisine sunduğu kurumlardan da mahrum olma sonucunu doğurmaktadır.

Aynı şekilde Türkler, yabancı kültür ve dinlerle karşılaşmışlar, günlük yaşam ve çalışma ortamında karşılaştıkları daha önceden

¹⁶ http://www.diyih.gov.tr/sayisal_bilgi/sayisal_bilgi.html (erişim: 27.11.2007)

¹⁷ David Jary & Julia Jary, *Collins Dictionary of Sociology*, Harper Collins Publishers, 2nd edition, UK s. 1995, s. 602

¹⁸ bkz. Mahmut Tezcan, *Toplumsal ve Kültürel Değişme*, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Yay., 2. baskı, Ankara 1981, s. 11-15

tanımadıkları yabancılarla iletişim kurmak durumunda olmuşlardır. Yine, başlangıçta ailelerini terk ederek göç etmiş Türkler için, aile bölünmesi ve buna bağlı sorunlar onlar için yeni bir fenomen olmuştur.

Bütün bunlar düşünülduğünde, Türklerin Avrupa'ya göç etmekle, birçok farklı toplumsal değişme etmeniyle aynı anda karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Bu da, onların bugün yaşadığı sorunların çeşitli ve çok boyutlu olmasının nedenleri konusunda ipucu vermektedir. Başlangıçta geri dönmeyi düşündükleri halde, günümüzde buldukları ülkelerde yaşama eğilimleri artan Avrupalı Türklerin sorunlarını ele alırken bahsedilen perspektiften yaklaşmak, olgunun doğru anlaşılması açısından gereklidir.

Sonuç itibariyle, Avrupa ülkelerine çoğunluğu çalışmak için gitmiş ve daha sonra ailelerini de götürmüş olan Türklerin geri dönmeyi (en azından çalışabilir durumda iken) düşünmedikleri varsayılmaktadır. Onların Avrupa'da kalıcı olduğunu gösteren sosyo-ekonomik göstergeler mevcuttur. Örneğin, Şen'in de belirttiği gibi¹⁹ Almanya'da yaşayan Türkler, biraz para biriktirip ülkelerine dönmek düşüncesiyle 1975-78'li yıllarda kazançlarının %45'ine kadarını tasarruf ederlerken, 1986'ya gelindiğinde bu oran %16'lara gerilemiştir ki, o tarihte Almanların tasarruf oranı toplam gelirlerinin %14.6'sı kadardır.

Kuşkusuz tüketim tarzı ve oranı, toplumun yaşam biçimi ve geleceğe bakışı hakkında önemli ipucu vermektedir. Konunun dinsel göstergeler açısından bir örneklendirmesini yapacak olursak, başlangıçta depolardan, barakalardan bozma ya da daire kiralanarak camiye dönüştürülen ibadet mekanlarının, günümüzde özsel mimarisine daha uygun ve çok fonksiyonlu yapılara dönüşmesi, *gurbette olmadan vatandaş olmaya* doğru bir projeksiyon olarak değerlendirmek mümkündür.

Göçmenlerin yaşadığı ülkede kalıcılığı tercih etmiş olması, hem içinde yaşanılan ülke için bir takım kanunî ve sosyo-kültürel düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmakta, hem de Türkiye

¹⁹ Faruk Şen, "Yurtdışındaki Türk Varlığı: Sorunlar, Beklentiler", **30.Yılında Yurtdışındaki Türkler: Varolma Savaşının Anatomisi**, (24/25 Ekim 1989 TÜSES-Türkiye Araştırmalar Merkezi Konferans Metni), (ed. Yurdakul Fincancı), İstanbul 1990, s. 13; Türklerin tüketim eğilimlerindeki artış, diğer Avrupa ülkelerinde de benzer şekilde bir artış göstermektedir. Bkz. Şen, **Euro-Türkler: Avrupa'da Türk Varlığı ve Geleceği**, s. 78

Cumhuriyeti devletinin, dışarıdaki vatandaşlarının ihtiyaçları için politik ve kültürel alanda kendisine göç edilen ülke yöneticileriyle işbirliği yapmasını zorunlu ve ivedi hale getirmektedir. Bu işbirliği içerisinde, her şeyden önce o ülkede yaşayan insanların kanuni statüsünün ne olduğu, onların ne tür yasal haklara sahip olduğunun kesin olarak belirlenmesi gerekmektedir.

GÖÇMENLİK VE DİN

Göç eden insanlar, insan olmanın gereği olarak o zamana kadar edindikleri psikolojik ve sosyo-kültürel edinimlerini de yanlarında taşımak durumundadırlar. Bu edinimler, bir anlamda insanın dünyasının kurulmasında sahip olması gereken değerler örgüsü anlamına gelir. Bunlar, kişinin olumlu manada taşıyacağı her türlü değeri ifade etmektedir. Diğer taraftan, kişinin o zamana kadar yaşamış olduğu sorunların birikiminden oluşan birçok problemin de kendisine göç edilen ülkeye taşınması kaçınılmazdır.

Bu bağlamda çalışma konumuz açısından değerlendirmede bulunacak olursak; insanlar, kültürel kimlikleri içerisinde önemli bir yeri bulunan dinsel inanç ve ritüellerini gittikleri yerlere de taşımaktadırlar. Bir başka deyişle göçmenler, bazı yabancı ülke şehirlerine sadece bir göçmen olarak gitmemiş, aynı zamanda İslam'ı, gayr-i Müslim topraklara taşıma işlevi de görmüşlerdir. Schiffauer, yaptığı bir çalışmada Türklerin bu fonksiyonuna dikkat çekmiştir.²⁰

Göçmenlerin diğer bütün kültürel kimlikleriyle birlikte en belirgin olarak gittikleri ülkeye taşıdıkları unsurun din olması şaşırtıcı değildir. Dinsel inanç ve pratiklerin dışa yansımaları sonucunda, karşıda yaptığı etki ve bu etki karşısında "öteki"nden gelen tepki, dinin dışa yansımaları şeklinde de bazı durumların ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Bunlardan bir kısmı *yadırgama*, *çatışma* ve diğer farklı türden *sancılara* sebep olmaktadır.²¹

Özellikle göçle birlikte ortaya çıkan kültürlerin farklı coğrafyalara taşınması, orada karşılaştıkları yeni kültürel öğelerle ilişkide takınılan tutumlar, antropologların, sosyologların, psikologların ve siyaset bilimcilerin çalışma konuları arasında yer

²⁰ W. Schiffauer, "Islamic Vision and Social Reality: The Political Culture of Sunni Muslims in Germany," (ed.: S. Vertovec ve C. Peach), *Islam in Europe: The Politics of Religion and Community*, MacMillan Press, London 1997, s. 158

²¹ Ünver Günay, "Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa'daki Türk İşçileri Örneği", *Bilimname*, Kayseri 2003, Sayı: 3, s. 44

almaktadır. Sorunun küçük bir örneklemini göz önüne sermek bakımından Avrupa'da yaşayan Türk işçilerinin bahsi geçen bağlamda yaşadıkları tecrübe, sorunun anlaşılması açısından önemlidir.

Yurtdışına göç eden vatandaşlarımız, göç ettikleri ülkelerde karşılaştıkları problemlerin bir kısmını dinsel inanış ve anlayışlarıyla yorumlamışlar, üstesinden gelemedikleri soru ve sorunları da, güvendikleri bazı kurumlara yöneltmişlerdir. Yapılan bir araştırmaya göre²², yurtdışına giden vatandaşlarımız, dinle ilgili sorunlarını çözmede öncelikle çevresinde az da olsa bu konuyu bilen insanlara danışma yolunu izlemişlerdir. Bu konuda tatmin olmadıklarında ise başvurdukları kurumlardan birisi Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatı olmuştur. Söz konusu kuruma en çok soru, Almanya, ardından Fransa ve Hollanda'dan gelmiştir. Dinsel ve bir kısmı da sosyo-psikolojik içerikli problemlerin yer aldığı soruların bazıları, doğrudan dinin yapısı ve uygulamasına yönelik konuları içermekteyken, bir kısmı da, göç edilen ülkede karşılaşılan yeni durumlarla ilgili meselelerden kaynaklanmaktadır. Gayri Müslimlerle kurulacak ilişkilerin durumu (evlilik, dostluk vb.), bazı iş kollarında çalışmanın dinen uygun olup olmadığı ve et başta olmak üzere yaşanan ülkede satılan gıda ürünlerini tüketmenin dinsel hükmü vb. birçok konuda soru kayda geçirilmiş ve kurum tarafından cevaplandırılmıştır. Burada, dinin ya da dinle ilgili konuların göçle birlikte yaşadığı değişime dikkat çekilmelidir. Bu bağlamda Usta, göçle birlikte toplumların dini algılama ve yaşama biçimlerinde bir takım değişikliklerin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.²³

Günümüzde, yurtdışında bulunan Türkler, dinsel ihtiyaçlarını karşılamak için daha organize olmuş durumdadırlar. Eldé edilen verilere göre 2003 yılı itibariyle Almanya'da 655 adet dinsel ihtiyaçlara dönük dernek bulunmaktadır. (625 adet Sosyal-Kültürel içerikli olmak üzere toplam Türk derneklerinin sayısı 2.150).²⁴

²²Selim Eren, *Günümüzde Sorular ve Cevapların Işığında Dini Hayata Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s. 82-88

²³Niyazi Usta, "Göç ve Din: Toplumsal Değişme Sürecinde Yeni Dini Yönelişler" *Uluslar Arası Avrupa Birliği Şurası, (3-7 Mayıs 2000) Tebliğleri*, D.İ.B. yay., Ankara 2000, c. I, s. 271-274

²⁴ bkz. http://www.csgb.gov.tr/birimler/yih/istatistik/diyih_istatistik_2003_1.pdf (erişim: 02.12.2005); Almanya'da Türkler tarafından kurulan kültürel ve dinsel amaçlı dernekler/organizasyonlar hakkında geniş bilgi için bkz. Erkan Perşembe,

Örgütlenme biçimi ve yaygınlığı bakımından oldukça etkili görülen Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı da, yurtdışı hizmetlerini Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) aracılığıyla yürütmektedir.

Göçmenler açısından en hayati konulardan biri, öz kimliklerini koruma meselesidir. Yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları, içinde buldukları topluma uyum konusunda bir takım güçlükler yaşamakla birlikte, kendi kimliklerini koruma hakkında da çeşitli endişeler duymaktadırlar. Taştan'ın tespitine göre, yurt dışında yaşayan Türk aileleri (araştırmaya katılan), içinde yaşanılan toplum ile kendileri arasındaki tek ve önemli farkın sahip olunan din olduğu düşüncesinden hareketle, yeni neslin ancak kendi dinlerine aidiyetle korunabileceği kanaati taşımaktadırlar.²⁵ Burada dinin yalnızca bir dinsel kimlik aracı olarak görülmediği, onun da ötesinde genel sosyo-kültürel kimliğin kilit etmeni olarak işlev gördüğü vurgulanmaktadır. Benzer şekilde Türkdoğan, Almanya'da yaşayan velilere yönelttiği: "Çocukların hangi hareketlerinden memnun değilsiniz?" sorusuna, en fazla "Kendi örf ve adetlerinden uzaklaşmalarından" cevabı verilirken, bu cevabın hemen ardından en çok "dini görevleri yerine getirmemelerinden" seçeneği tercih edilmiştir.²⁶ Bu durum da, yukarıdaki tespiti destekler niteliktedir.

Küçükcan'ın İngiltere'de yaşayan 93 Türk genci üzerine uyguladığı ankete göre, İslami kabulün sembolik öncülü olarak değerlendirilebilecek olan *İslam'ın şartlarının* örneklem içerisinde tamamını bilme %28, iki-üç tanesini sayma %23, hiçbirini bilmeme ise %48'lik bir oranla temsil edilmiştir.²⁷ Bu sonuçlara göre dine önem veren bir ebeveynin endişesinde haklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkler tarafından oluşturulan kuruluşların amaçlarında burada bahsedilen endişenin yansımalarını görmek mümkündür. Bu

Almanya'da Türk Kimliği: Din ve Entegrasyon, Araştırma yay., Ankara 2005, s. 136-178.

²⁵ A.Vahap Taştan, **Göç ve Din**, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993, s. 76, 77; Kastoryano, dinin göçmen Türkler arasında kimliğin sert çekirdeği olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Riva Kastoryano, **Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, (çev. Ali Berktaş), İletişim yay., s. 136

²⁶ Orhan Türkdoğan, **İkinci Neslin Dramı-Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları**, Orkun yay., İstanbul 1984, s. 184

²⁷ Bkz. Küçükcan, "Avrupa'da Türk Gençliği ve Din:.." s. 679

bağlamda Almanya'da kurulan dernekler üzerine bir incelemede bulunan Amiraux, söz konusu ülkede Türkler tarafından kurulan derneklerin yapısında ortak vurgunun din üzerine yapıldığını, bazılarının ise *Türk-İslam sentezi* üzerinden strateji yürüttüğünü vurgulamaktadır.²⁸

Din, göçmen Türkler arasında çoğu kez sadece kutsal inanç ve uygulama alanı olarak görülmemiş, içinde yaşadığı toplumda kendini tanımlama aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin, yurtdışında bulunan bazı dernek/vakıf üyesi Türkler, kendi durumlarını, Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretine benzeterek tanımlama yoluna gitmişlerdir.²⁹ Atacan'a göre, bu yolla, yaşadıkları ülkede sosyo-ekonomik birçok problem yaşayan Müslümanlar, *yeni bir kadercilik anlayışı* geliştirmişler, çektikleri sıkıntıları kutsal yönden tanımlayarak kendi kendilerine sabır telkin etmişlerdir.³⁰ Aslında bu tespit, Mardin'in³¹ Lane'den³² aktardığı "*Din, bir dünyayı anlama ve kendini o dünyada belirli bir yere yerleştirme modeli olarak fonksiyon görmektedir.*" değerlendirmesinin, Müslüman Türkler'deki durumunu görmek açısından ilginç bir yorumdur.

Türklerin, göç ettikleri ülkelerde kalıcı olmaları, yaşadıkları ülkelerin de onların sosyo-kültürel ihtiyaç ve sorunlarına eğilmelerini gerekli kılmaktadır.

Amiraux, yaptığı araştırma sonucunda, artık çokkültürlü Almanya ve çokkültürlü Avrupa fikrinin kalıcı bir konu olduğunu, bu çok kültürlülükte de dinin (özellikle de İslam'ın) sadece özel bir konu olarak algılanmaması gerektiğini, aksine bu konuda (çok kültürlülük) sosyal bir araç olarak görülmesi lüzumunu ileri sürer.³³

Dinle İlgili Sorunlar

Göçmenlerin dinle ilgili sorunlarının başında, dinlerini öğrenecekleri kurum/kuruluşların oluşturulması ve dinsel pratiklerini yerine getirecekleri olanaklarının sağlanması

²⁸ Valerie Amiraux, "Turkish Islamic Associations in Germany and the Issue of European Citizenship", *Islam in Europe-The Politics of Religion and Community*, (eds. Steven Vertovec and Ceri Peach), Macmillan Pub., London 1997, s. 248

²⁹ Schiffauer, "Islamic Vision and Social Reality...", s. 161

³⁰ Fulya Atacan, *Kutsal Göç*, Bağlam yay., İstanbul 1993, s. 57-58

³¹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim yay., 4.Baskı, Ankara 1990, s. 25

³² Robert Lane, *Political Ideology*, Free Press, New York 1962

³³ Amiraux, "Turkish Islamic Associations in Germany...", s. 257

gelmektedir. Bu bağlamda, dinin hangi kurum ve kişiler tarafından öğretileceği, dini öğretecek ve dinsel uygulamaların gerçekleştirilmesini sağlayacak kişilerin eğitimi ve nihayet bu kişilerin istihdam koşulları (çalışma statüsü, maaşının verilmesi vs.) birçok ülkede hala tartışma konusudur.

Avrupa ülkelerinin bazılarında, *çokdinli* toplumsal yapı göz önünde bulundurularak, dinin öğretim konusu yapılması noktasında bazı arayışlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Kaymakcan, İngiltere’de bu konuda yapılan çalışmaları ve özellikle konunun ders kitaplarına yansıyan yönü hakkındaki gelişmeleri, bazı eksiklikleri bulunmakla birlikte genel hatlarıyla olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Onun tespitlerine göre günümüzde İngiltere, “*dinler arası din eğitimi*” modelini uygulayarak farklı dinleri (bunların içerisinde İslam’da yer alır) tek din dersi içerisinde okullarda öğretim konusu yapmaktadır. Hazırlanan ders kitaplarında, genel olarak İslam, aslına uygun olarak veriliyor olsa da, var olan ön yargıların etkisiyle bazı konuların yanlış sunulduğu da görülmektedir. Bu tarzda ele alınan konular daha çok Hz. Muhammed, İslam’da kadının konumu ve İslam ile şiddet arasında kurulan ilişki hakkında olmaktadır.³⁴

Genel olarak Müslümanların, özelde de Türklerin dinlerinden kaynaklanan bir takım davranış türlerini yasal zeminde meşru görme arayışı, zaman zaman sorunlarla karşılaşmalarına sebep olmaktadır. Örneğin, Fransa’da daha fazla öne çıkan, Müslüman öğrencilerin başörtüsü takma talebi/geleneği ve bazı okullarda bunun yasaklanması, Müslümanların bu konuda örgütlü bir tepkiye yönelmelerine sebep olmuştur.³⁵

Müslümanların Avrupa’da örgütlenmelerinde cami, merkezî bir yer tutmaktadır. Bilindiği gibi, Müslüman erkekler için haftada bir kez Cuma namazı ve yılda iki kez bayram namazları topluca ibadethanede kılınması gerekmektedir. Diğer vakit namazlarının da topluca ibadethanede yapılması özendirilmektedir. Bu durum, öncelikle bilinen cami niteliklerini taşımasa da ibadet ihtiyacını karşılayacak bir mekânın edinilmesi için örgütlenme ihtiyacı

³⁴ bkz. Recep Kaymakcan, *Günümüz İngiltere’sinde Din Eğitimi*, Dem yay., İstanbul 2004, s. 173-185, 191-192

³⁵ bkz. Gilles Kepel, “Islamic Groups in Europe: Between Community Affirmation and Social Crisis”, *Islam in Europe-The Politics of Religion and Community*, (eds. Steven Vertovec and Ceri Peach), Macmillan, London 1997, s. 54

doğurmuştur. Bu camiler, önceleri kiralanan ya da satın alınan daireler, depolar ya da bazen kullanılmayıp da satın alınan kiliseler olmuş, daha sonra ise ülkelerin yasal olanakları elverdiği oranda müstakil, bilinebilir mimari özelliklerde mekânlar olarak karşımıza çıkmıştır. Günümüzde bahsedilen örneklerin her birine rastlanmaktadır. Ayrıca, Hollanda gibi bazı AB ülkelerinde, bu tür ibadet yerleri kurulmasına devletin maddî katkıda bulunduğu bilinmektedir.³⁶

Kültürel ihtiyaçlar, en az diğer yasal haklar kadar hayati önem taşımaktadırlar. İnsanların kendi kültürlerini devam ettirmeleri için, kültürün unsurlarının insanlara devamlı akışını sağlayacak kurumlara ihtiyaç vardır. Bugün Avrupa'da kurulan cami merkezli derneklerin çoğunda bu amaç göze çarpmaktadır. Yapılan birçok araştırmada vurgulandığı gibi³⁷ camiler, Türkiye'de genelde olduğu gibi sadece namaz ibadetinin yapıldığı mekânlar olarak işlev görmemekte, daha fazla bir rolle, birer kültür merkezi olarak fonksiyon icra etmektedirler. Şimdiye kadar belki bu durum enformel olarak insanların ihtiyaçlarını karşılamış olabilir. Ancak, bu durumun daha düzenli ve devamlı hale getirilmesi daha yerleşik bir işlev için gerekli gözükmektedir.

Camilerin çoğunluğu, kurucu milletin anlayış ve örgütlenme biçimine göre şekillenmekte/işlemektedir. Bir başka deyişle, farklı cemaatlere de hitap etmekle birlikte Avrupa'da ve Amerika'da kurulan camiler, belirli ülke insanları öncülüğünde kurulduğundan daha çok o milletten insanların ihtiyaçlarına (en azından dilsel sunum açısından) yönelik işlev görmektedir. (Avrupa'daki camilerin bazen 'Türk camii, Pakistanlılar camii, Tunuslular camii' gibi kurucu milletin adıyla anıldığı, yazarın gözlemleri arasındadır). Ancak, caminin bu milli kimliğinin dışına doğru taşmasını gerekli kılan gelişmeler yaşanmaktadır. En azından, Avrupa ülkeleri ve Amerika'da yeni Müslüman olan insanlar, camilerde verilen

³⁶ Atacan, *Kutsal Göç*, s. 17

³⁷ Cemal Tosun, *Din ve Kimlik*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, s. 38-39, 166; İsmail Altıntaş, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinin Yeri ve Din Hizmetleri - Din Hizmeti Verenler: Din Görevliliği", *III. Din Şurası (20-24 Eylül 2004) Tebliğ ve Müzakereleri*, (ed. Mehmet Bulut), Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 2005, s. 242-244; Verity Saifullah Khan, "The Pakistanis: Mirpuri Villagers at Home and in Bradford", *Between Two Cultures, Migrants and Minorities in Britain*, (ed. James L. Watson), Basil Blackwell, Oxford, 1977, s. 81; Mustafa Tavukçuoğlu, *Belçika'da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, Mehir Vakfı yay., Konya, 2000, s. 58-59; Perşembe, *Almanya'da Türk Kimliği: Din ve Entegrasyon*, s. 136

hizmetin (hutbe, vaaz, seminerler vs.) o ülkenin diliyle yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ataman'ın ifadesine göre³⁸ Amerika'daki camilerin %90'ında her yıl en az bir gayri-Müslim ihtida etmektedir ve günümüzde camiye devam eden sonradan Müslüman olmuş insanların oranı, cami cemaatinin %30'unu teşkil etmektedir. Bu durum Avrupa ülkeleri için de geçerlidir denilebilir. *Alman İslam Arşivleri Merkez Kuruluşu*'ndan aktarılan bir bilgiye göre, 2005 yılında Almanya'da 1000'den fazla Alman Müslüman olmuştur. Kayıtlara göre Müslüman olan Alman sayısı kuruluşun tespit ettiği tarihe kadar 14 bini bulmuştur.³⁹

Göçmenlerin din eğitimi konusunda çeşitli sorunları bulunmakla birlikte, genel haklar çerçevesinde yaşadıkları ülkenin müfredatına uygun olarak din eğitimi olanaklarından yararlanma hakları bulunmaktadır. Ancak, bu durum her ülkede ve ülkeler içerisinde de eyaletler arasında bir takım farklı uygulamaların bulunması nedeniyle yeterli altyapıya ve kadroya kavuşulmasından çok uzaktır.⁴⁰ Örneğin, Alman okullarındaki din eğitimi konusunu ele alan Aşikoğlu'nun⁴¹ değerlendirmesine göre, Almanya'da İslam din kültürü dersini veren öğretmenlerin dil yetersizliği gibi temel konulardaki eksiklikleri dışında çoğunun yeterli İslam din bilgisine ve Hıristiyanlık hakkında bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. İşin daha vahim boyutu, araştırmanın yapıldığı tarihte, Almanya'da okullarda din kültürü dersi veren öğretmenler arasında hiçbir branş (alan) öğretmenin bulunmamasıdır. Özellikle dil konusundaki yetersizlik ve İslam dışındaki dinler hakkında bilgi eksikliği konusunda din görevlilerini de aynı kategoride değerlendirmek gerekir. Bu durum, toplumsal uyumun önünde bilgisel bir eksiklik olarak durmaktadır. Aşikoğlu, bir başka değerlendirmesinde, Türk çocuklarının içinde yaşadıkları topluma entegre olmasında, kendi kültür ve dinleri yanında, içinde yaşadıkları toplumun din ve kültürünü öğrenmelerinin büyük bir rolünün olacağını

³⁸ Kemal Ataman, "Yapısal Adaptasyon ya da Caminin Asli Fonksiyonlarını Üstlenme Süreci", *III. Din Şurası (20-24 Eylül 2004) Tebliğ ve Müzakereleri*, (ed. Mehmet Bulut), Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 2005, s. 535

³⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 20.12.2005

⁴⁰ Konuyla ilgili farklı ülkelerdeki uygulamaları inceleyen bir çalışma için bkz. Fazlı Arabacı, "Avrupa (Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Belçika)da Din Eğitimi" *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu, Ankara 1999

⁴¹ Nevzat Y. Aşikoğlu, *Almanya'da Temel Eğitimdeki Türk Çocuklarının Din Eğitimi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, s. 137, 142, 147

vurgulamaktadır.⁴² Bu konudaki güçlüklerden biri de, Arabacı'nın⁴³ belirttiği gibi, ülkesinde çok farklı kültürel çevrede büyümüş yetişkinler ve yaşadıkları ülkede oldukça farklı sosyolojik ortamlarda bulunan yeni nesiller için herkese aynı nitelikte bir din hizmeti sunmaktır.

Altıntaş'ın, din hizmeti yürüten görevlilerle ilgili yaptığı bir başka tespit de, sorunun anlaşılması açısından önemlidir. Yurtdışında görev yapan bazı din görevlilerinin kendilerini yenileyememiş olması, yararlandıkları klasik din kaynaklarını dilsel ve araçsal açıdan güncelleyemeden hedef kitleye sunması, yapılan görevdeki başarısızlıklardan bir kaçı olarak sayılmaktadır.⁴⁴

Gurbette dinin öğrenilmesi, anlaşılması ve yaşanması konusunda karşılaşılan şartlar tamamen olumsuz mudur? Sorusuna 'evet' demek zor. Müslümanların göç ettikleri ülkelerde karşılaştıkları yeni şartlar, din konusunda onlara yeni imkânlar sunabilmektedir. Ramadan'ın bahsettiği gibi⁴⁵ Avrupa'da Müslümanların karşılaştıkları yeni durumlar/imkânlar, onlara dinlerinin kaynaklarını, yeniden okumayı ve onun prensiplerini yeniden keşfetme olanağı sağlayabilir.

Farklı Kültürler, Dinler ve Din Mensupları

Toplumların kendilerinin ve diğerlerinin sahip oldukları din konusundaki genel imajı, günlük hayatta dinlere ve mensuplarına bakışta etkili olmaktadır. Bu manada Avrupa'nın din konusunda yaşadığı tecrübe, genel bir tanımla sekülerleşme olarak adlandırılabilir. Batı, bu noktaya uzun bir tarihsel süreçten geçerek ulaşmış ve belirgin olarak kentlerde sekülerleşme olgusu daha

⁴² Nevzat Y. Aşıkoğlu, "Almanya'daki İslam Din Dersi Öğretmenlerinin Yeterlilikleri ve Eğitimi", *Türkiye ve Almanya'da Din Dersi Tartışmaları*, (sempozyum bildirileri), (ed.H.Coşkun, M.Z.Aydın, L.P.Schmidt, H.Schwenk), Konrad Adenauer Vakfı yay., Ankara 2000, s. 95

⁴³ Fazlı Arabacı, "Avrupa'da Türk-İslam Kültürünün Muhafazası ve Entegrasyon Sorunu (Fransa Örneği)", *Uluslar arası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (3-7 Mayıs 2000), Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 2000, s. 455-456

⁴⁴ Altıntaş, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinin Yeri ve Din Hizmetleri...", s. 253

⁴⁵ Tariq Ramadan, "Europeanization of Islam or Islamization of Europe?", *Islam, Europe's Second Religion*, (ed. Shireen T. Hunter), Praeger pub., USA 2002, s. 211

yoğun olarak yaşanmıştır.⁴⁶ Yaşanan söz konusu olgunun, genel olarak dinlere ve konumuz açısından diğer dinlere bakışta önemli bir faktör olacağını varsayabiliriz. Burada, iki türlü durum söz konusudur: Biri, sekülerize olmuş Batı insanının kendi dinine nasıl baktığı konusu (teorik ve günlük hayattaki fenomenolojik durum açısından), diğeri de, yine sekülerleşmiş bireylerin, din konusundaki genel perspektifinin de etkisiyle diğer dinlere (burada söz konusu olan İslam) nasıl baktığı sorunu.

Bilindiği kadarıyla ağırlıklı olarak Hıristiyan nüfusa sahip olan Batı'da, özellikle kiliseye devamdaki belirgin düşüşün de gösterdiği dinden uzaklaşma eğilimi⁴⁷, öncelikle kendi dinlerine karşı ilgisizlik/karşıtlık olarak tezahür etmektedir. Bu tutum, çok kültürlü toplumda yer alan farklı dinleri de aynı kategoride (günlük hayatta fazla rolü olmayan) değerlendirme eğilimine sebep olmakta mıdır? Şayet bu soruya verilecek cevap evet'se, söz konusu toplumda yaşayan farklı din mensuplarının bazı dinsel haklarına da aynı mantıktan yorumla, bir takım sınırlamalar getirilmesi gerektiği yaklaşımı sergilenebilir. Ya da, bütün din ve dinsel eğilimlere karşı agnostik bir tutum takınılarak, pasif bir durumda kalınabilir. Bunları, yapılacak yeterli araştırmalar ortaya koyacaktır.

Çokkültürlü (multicultural) ve *çokdinli* (multireligious) toplum yapısında İslam'ın ve Müslüman Türklerin konumu nedir? Bu konuda Narlı'nın⁴⁸ "*Çok Etniseli ve Çok Dinli bir Dünyada Barışın Sürdürülmesine İslam'ın Katkısı: İhtimaller ve Zorluklar*" adlı sunumunda tartıştığı konuyu Avrupa ve Türkler özelinde gündeme almak gerekmektedir. İslam, çokkültürlü toplumda sosyal bütünleşmenin bir unsuru olabilir mi? Ya da soysal ayrımcılık için malzeme sağlar mı? Bilindiği gibi, din olarak bir tek İslam'dan bahsedilirken, anlayış çeşitliliği açısından birçok İslam'dan ya da daha doğru bir ifadeyle İslam yorumundan söz etmek mümkündür. Bu bağlamda ikinci temel soru; Türklerin İslam anlayışı nedir? Bu anlayış, çokkültürlü toplumun kurulması ve devamında ne gibi rol oynar? Bu rolde doğrudan İslam'a yapılan atıflar nelerdir?

⁴⁶ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Linda Woodhead & Paul Heelas, (eds.) *Religion in Modern Times*, Blackwell, Oxford 2000; E. Phillip Hammon (ed.), *The Sacred in a Secular Age*, University of California Press, Berkeley 1985

⁴⁷ Giddens, , *Sociology*, s. 480

⁴⁸ Nilüfer Narlı, "Çok Etniseli ve Çok Dinli bir Dünyada Barışın Sürdürülmesine İslam'ın Katkısı: İhtimaller ve Zorluklar", *Dünya, İslamiyet ve Demokrasi*, (ed. Y.Sezai Tezel, Wulf Schönbohm), Konrad Adenauer Vakfı yay., Ankara 1998, s. 124-147

Avrupa Türklerinin (Avrupa'da kalıcılığa vurgu için kullanılmıştır) yaşam tarzlarından kaynaklanan bazı tutumları, içinde yaşadıkları kültürle etkileşime girmeye ne kadar olanak sağlamaktadır? Kılıçaslan'ın Almanya'da yaşayan kadınlarla ilgili yaptığı bir değerlendirme bu sorunun cevabının hiç de kolay olmadığını göstermektedir. Kılıçaslan'a⁴⁹ göre, Almanya'ya eş ve çocuklarını getirmeye başlayan işçiler, kaldıkları işçi yurtlarından (*heim*) kiralık evlere taşınmışlar ve soydaşlarıyla aynı mahallelerde gettolar oluşturmuşlardır. Kuşkusuz bu oluşumun, özellikle kadın ve çocuklar için yalnızlıktan kurtulması, ortak kültürel değerlerini yaşatması ve yabancı dile ihtiyaç duymada iletişim kurması için olumlu bir durum yaratmıştır. Ancak, aynı zamanda Almanca öğrenmeye ihtiyaç duymadan sadece kendi soydaşlarıyla ilişki kurması anlamına da gelen bu durum, yerli insanlar ve kültürlerle iletişimin önünde en büyük araçsal engeli de oluşturmuştur. Doğaldır ki, dilsel araca sahip olunmadan kültürel iletişime geçilmesi ve en azından kadınlar açısından (çoğunlukla çalışmayanlar için) geleceğe dönük ilişkiler kurulması pek olanaklı gözükmemektedir. Tabii bu sorun, yeni nesil hanımlar için daha farklı boyutlarda kendini gösterecektir.

Avrupalı Türklerin, kendi ülkeleriyle bağlarını sosyo-kültürel ve ekonomik düzeyde devam ettirmeleri nedeniyle, buldukları ülkedeki yerleşiklik durumları, tam yerleşik olanlara göre farklılık arz etmektedir. Kültürel bağlılığın devam etmesinde, kişilerin ya da aile büyüklerinin daha önceden mensubu buldukları kültürel çevre ve en önemlisi de dinsel çevrenin göç edilen ülkeye taşınması etkili olsa gerektir. Bu etkiyi, yurt dışındaki dinsel örgütlenmeler (dernekler, camiler, cemaatler vs.), Türkiye'dekilerin Avrupa şubesi gibi işlediklerinde görmek mümkündür. Bunu söylerken, örgütlenme biçiminde, göçle birlikte ortaya çıkan bazı yeni örgütlenme tiplerinin bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Öte yandan, kendisine göç edilmiş ülke vatandaşları tarafından horlanma ve dışlanmaların da etkisiyle Türkler azınlık psikolojisiyle "*gettolaşma*" eğiliminde olmuşlar, bu durumda din, doğal işlevlerinin yanında bir tür "*tampon mekanizma*" olma fonksiyonuyla kendisine merkezî bir yer bulmuştur. Bu durum, dinî

⁴⁹ Ayten Kılıçaslan, "F.Almanya'da Türk Kadınları", *Batı Avrupa Türkleri-F.Almanya'da 30.Yıl*, Avrupa Türk-İslam Birliği yay., Frankfurt 1992, s. 59

eğilimlerin güçlenmesine sebep olmuş, ibadet yeri ve Kur'an kurslarının sayısında hızlı bir artışı da beraberinde getirmiştir.⁵⁰

Aynı şekilde, göçmenlerin yurt dışında karşılaştıkları dışlayıcı tavır, onları kendi öz kültürlerine sarılmaları ve bu arada doğal olarak dine daha muhafazakâr bir tavırla sahip çıkmaları sonucunu doğurmaktadır.⁵¹ Yapılan alan araştırmalarından elde edilen veriler de bu yargıyı desteklemektedir.⁵²

Çokkültürlü toplumlarda, sağlanan toplumsal uyumun hangi koşullarda ve ne kadar zaman için geçerli olduğu ayrı bir sorundur. Konu din olduğunda durum daha da nazik bir noktaya varmaktadır. Örneğin, günümüzde kısmen de olsa teorik olarak kültürel çoğulculuğun kabul gördüğü düşünülen Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül 2001'de yaşanan hadiseden önce İslam'a bakışla şu andaki bakış arasında fark olduğuna dair bilgiler basınyayına yansımaktadır. Ayrıca, bu durumun sadece Amerika ile sınırlı kalmadığı da anlaşılmaktadır. Köktaş'ın⁵³ aktardığı bilgiye göre, merkezi Viyana'da bulunan *İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığını Avrupa Düzeyinde Gözetleme Merkezi* (EUMC)'nin, Mayıs 2002'de yayınladığı rapora göre, yukarıda söz edilen olaydan sonra birçok AB ülkesinde İslam fobisinde artış rapor edilmiş ve bu konuda yetkililer uyarılmıştır. Geline bu noktada, çok kültürlü yapının devamını sağlayacak unsurların net olarak saptanması merkezi bir konu haline gelmektedir.

Aynı şekilde, *Salman Rüşdi*'nin İngiltere'de yayınladığı *Şeytan Ayetleri* (1988) adlı kitabın ardından yaşanan tartışmalar da çok kültürlü görünüme sahip bir ülkede 'kültürel çoğulcu' ortamın ne kadar çabuk ve çok boyutlu değişebileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Siyaset teorisyeni Parekh, yukarıda zikredilen olaydan hareketle, İngiltere'de *çokkültürlü* görünüme sahip toplum yapısının, zannedilenin aksine ne kadar kırılğan olduğunu

⁵⁰ Günay, "Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa'daki Türk İşçileri Örneği", s. 47

⁵¹ Bkz. Günay, "Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa'daki Türk İşçileri Örneği", s. 47

⁵² Taştan'ın yaptığı çalışmada katılımcılara on ya da on beş yıl öncesine göre dine olan ilgi durumları sorulmuş, 104 katılımcıdan %58.7'si ilgilerinin arttığını, %30.7'si herhangi bir değişimin olmadığını, %10.6'sı da ilgilerinin azaldığını belirtmişlerdir. Bkz. A.Vahap Taştan, *Değişim Sürecinde Kimlik ve Din:Kayseri'den Yurtdışına İşçi Göçü Olayının Kültürel Boyutu*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi yay., Kayseri 1996, s. 71

⁵³ M. Emin Köktaş, "Avrupa Birliği Süreci ve Din", *III. Din Şurası (20-24 Eylül 2004) Tebliğ ve Müzakereleri*, (ed.Mehmet Bulut), Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 2005, s. 113

göstermiş, durumun Müslümanlar ve İngilizler açısından nasıl öngörülmemiş suçlamalara ya da tartışmalara yol açtığını ortaya koymuştur.⁵⁴

Avrupalıların sahip oldukları İslam ve Müslüman imajının toplumsal ilişkilerde belirleyici olduğu açıktır. Bu imajın oluşmasında tarihsel-dinsel mirasın başat etken olduğu varsayılabilir. Wellershoff'un belirttiği gibi⁵⁵ günümüzde Almanya'da İslam'a ve Müslümanlara bakışı yönlendiren unsurlardan biri, Hıristiyanlığın Ortaçağ'da başlattığı İslam hakkındaki propagandanın belirli oranda etkisinin varlığıdır. Etkinlik bakımından daha yaygın diğer unsur ise, medyanın İslam hakkında sunduğu olumsuz imajdır ki, "kavgacılık, hoşgörüsüzlük ve gaddarlık" gibi olumsuz değerlerle yüklüdür.

Kültürel ve dinsel azınlıkların statüleri ve hakları konusunda Avrupa'da var olan yaklaşım tarzları, çeşitli sorunsalların ele alınış biçimi hakkında ipuçları taşımaktadır. Bu konuda Canatan, çokkültürlü toplum oluşturmanın önünde Batı toplumu için bazı engellerden bahsetmektedir.⁵⁶ Özet olarak, *etnosentrizm*, *asimilasyonizm*, *kurumsal ayrımcılık*, *yabancı düşmanlığı*, *politik dışlama* başlıkları altında ele alınan birçok sorun, ülkenin çokkültürlü olarak kabulünde veya çokkültürlülüğün gerçekleştirilmesinin önünde bir engel olarak görülmektedir.

Göçmenlerin uyum ve diğer konulardaki sorunlarını ortaya koyma ve çözüm üretmede, kendilerinden kaynaklanan sorunları da küçümsemek gerekir. Zira, hali hazırda Avrupa'daki Müslümanlar ve Türkler, işsizlik, eğitim, sosyo-kültürel ve dinsel sorunlarını tartışabilecek, çözümler üretecek bir birlikte çalışma/çözüm üretme kültüründen uzaktırlar. Bu da, kendi aralarında olması gereken bir "iç entegrasyon" yokluğu anlamına gelmektedir.⁵⁷

Öte yandan, Kasım 2005'te Fransa'da yaşanan bir olayın ardından ortaya çıkan kitlesel protesto ve bir yönüyle şiddet

⁵⁴ Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, (çev.Bilge Tanrıseven), Phoenix yay., Ankara 2002, s. 375-425

⁵⁵ Dieter Wellershoff, "Alman Açısından İslam", *Türk Alman İlişkilerinde Din Tabu mu?* (Religion-Ein Deutsch-Türkisches Tabu?), (Türk Alman Sempozyumu 1996), (ed. Körber-Stiftung), Körber Stiftung yay., Hamburg 1997, s. 231

⁵⁶ Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, s. 95-108

⁵⁷ Bkz. Erkan Perşembe, "Avro-İslam ya da?... Çok Kültürlü Avrupa'da Müslümanların Entegrasyonu", *Eskiye*, sayı: 1 Bahar 2006, s. 11

görüntüleri basın-yayımda epey yer almıştı. Bu olaylar, yurtdışında yaşayan etnik/dinsel azınlıkların durumunu tekrar ve çok boyutlu olarak tartışmaya açtı. Yaşanan bu olaylar esnasında akla gelen ilk soru, Türklerin benzer bir tavır içerisinde olup olmayacakları noktasında şekillendi. Sokak olaylarının yatışmasının ardından ise akla takılan birçok sorunun ilki: Türkler niçin ve hangi bakış açısıyla bu kitlesel eylemden uzak durdular? Bu iki soru bile, Türklerin olayları algılama biçimi ve davranışlarıyla ilgili neden ve nasıllı birçok soruya cevap arayacak çalışmaları gerekli kılmaktadır.

Sonuç olarak, günümüzde göçmenlerle ilgili sorunlar, ağırlıklı olarak göç edenlerin sorunu olması yanında, içinde yaşanılan ülke açısından da ele alınması ertelenemeyecek niteliktedir. Karlsson'a göre⁵⁸ Batıda yükselen hoşgörüsüzlük ve ırkçı eğilimlere çok boyutlu olarak hızla artmaktadır. Problemin büyüklüğü, ancak Avrupa ülkelerinin işbirliği içerisinde hareket ederek sorunu doğru tespit etmek ve ortak bir göçmen-mültecî politikası uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Sonuç

Müslümanların Avrupa'da yoğun olarak bulunması, yaklaşık yarım yüzyıllık bir süre içerisinde oluşmuş göçler sayesinde gerçekleşmiştir. Göçlerin bir kısmı ülkeler arasındaki anlaşmalar yoluyla *işçi göçü*, bir kısmı aile birleşimi, kalanları da ilticalar ve illegal yollarla olmuştur.

Türklerin Avrupa'ya göçü, onların sahip oldukları sosyo-kültürel unsurlar ve değerlerin de gidilen ülkelere göçünü sağlamıştır. Din, bu konuda onların yurtdışındaki görünürlüğünü en fazla dışa vuran etken olarak görülmektedir.

Bilindiği gibi yurtdışında yaşayan diğer Müslümanlar ve Türkler, etnik ve dinsel kimliklerini korumak için dernekler, vakıflar vb. yasal örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Bu örgütlerin, gurbette kimliğin muhafazası ya da yeniden inşası işlevini gördüğü, fakat aynı zamanda kendi içlerindeki rekabetten kaynaklanan bir tür bölünmüşlüğe de aracılık ettiği anlaşılmaktadır.

Kendisine göç edilen ülke vatandaşlarının göçmenler karşısındaki tutumları, onları kabullenme dereceleri, göçmenlerin

⁵⁸ Bkz. Ingmark Karlsson, *İslam ve Avrupa: İnanç Ayrılığı-Yaşam Birliği*, (çev. Gülseren Ergün), Cem Yay. 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 197

günümüzde karşılaştıkları sorunlarla yakından alakalıdır. Farklı dinler ve kültürler için toplumsal bellekte yerleşmiş olan olumsuz imajların düzeltilmesi için her bir din/kültür mensubuna görevler düşmektedir. Günümüz bilgi ve iletişim çağının olanaklarını kullanarak yanlış algılamaların düzeltilmesine ihtiyaç bulunmaktadır ki, bu tek yönlü ve kolay olmayacaktır. Öncelikle sorun ve çözüm yollarının bilgisel düzlemde ortaya konması gerekmektedir. Bu da, sorunu tespit amacını taşıyan kuramsal ve alan araştırması çalışmalarıyla sağlanabilir.

Türkler için büyük oranda modern zamanın bir problemi olarak karşımıza çıkan, dinin Avrupa'daki Türkler üzerindeki etkisi ve var anlaşılan bu etkinin boyutu ile diğer kültürlerle karşılaşması sonucunda gösterdiği refleks hakkında, yapılan çalışmaların önemi yadsınamaz.

Diğer taraftan, günümüzde Avrupa Birliğine üyelik çerçevesinde çokça tartışılan konular arasında bulunan Türkiye'nin Avrupa'ya uyumu noktasında, Türklerin Avrupa'da tecrübe ettikleri hayat tarzı mikro düzeyde bu konuda bilgi verme özelliğine sahiptir. Ekonomi ayrı bir kategoride ele alınmak koşuluyla, Türklerin Avrupa toplumu içerisindeki uyum/uyumsuzluk durumları ve yaşadıkları sorunları ortaya çıkarmak, dolaylı yoldan Türkiye'nin AB üyeliği çerçevesinde tartışılan sosyo-kültürel konulara ışık tutacaktır.